

Makale Gönderim Tarihi:14.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 19.12.2022

Araştırma Makalesi

OSMANLI TUZ ÜRETİMİ, TİCARETİ VE MALİ ÖNEMİNE DAİR BİR İNCELEME: İNÖZ (ENEZ) VE KAVAK MEMLAHA MUKATAASI Faruk Doğan*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli alanlarda kullanılan tuz stratejik bir madde olarak üretim, dağıtım, depolama ve tüketim aşamalarında daima devletin sıkı kontrolü altında tutulmuştur. Ayrıca yüksek gelir getiren ekonomik bir ünite olarak mukataa şeklinde örgütlenmiş ve iltizama verilmiştir. İmparatorluk genelinde her tuzlanın kendisine ait "örü" denilen bir istihsal ve ticaret alanı oluşturulmuş ve buralara dışarıdan her türlü müdahaleler önlenmeye çalışılmıştır. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası için de Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-ı Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan kasabalarını içerisine alan geniş bir örü alanı oluşturulmuştur. Ayrıca tuz üretimi ile meşgul olanlara tuzcu reaya adı altında geniş vergi muafiyeti tanınarak özel bir statü tanınmıştır. İnöz ve Kavak mukataası, geliri itibarıyla cesim (büyük) mukataalardan sayıldığından, birçok masraf kaynağının finansmanında kullanılmıştır. Bunlar muhasebe defterlerinde irsaliye, teslimat ve ihracat başlıkları ile kaydedilmiştir. Bunların en önemli kısmını hazineye ödenen irsaliye ödemeleri teşkil etmiştir. İnhisar yani devlet tekeli uygulamasına kadar (1862) mukataa genellikle birden fazla mültezimin uhdesinde olduğu ortaklıklar şeklinde idare edilmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren mukataa giderek karlılığını kaybetmiş ve kârlı bir işletme olmaktan çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnöz, Kavak, Memlaha, Mukataa, Örü, Tuz, Tuzcu Reaya.

A STUDY ON OTTOMAN SALT PRODUCTION, TRADE AND ITS FINANCIAL IMPORTANCE: İNÖZ (ENEZ)'S AND KAVAK'S MUKATAA

ABSTRACT

Salt, which was used in various fields in the Ottoman Empire, was always kept under strict control of the state during its production, distribution, storage and consumption stages as a strategic material. In addition, it was organized in the form of mukataa as a high-income economic unit and given to iltizam. Throughout the empire, a production and trade area called "örü" was created as a saltpan and all kinds of outside interventions were tried to be prevented. For this a large area of saltpan was created including the towns of İnöz and Kavak Memlaha Mukataa, Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ,

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli; E-posta: faruk.dogan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9255-5550.

Hayrabolu, Eregli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne and its sub-districts, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray and Çırpan. In addition, a special status was given to those who were engaged in salt production by granting extensive tax exemption under the name of salt maker reaya. Since this mukataa is considered as one of the biggest (cesim) mukataas in terms of income, it has been used in the financing of many expenses. These are recorded in the accounting books with the headings of waybill, delivery and export. The most important part of these was the waybill payments paid to the central treasury. Until the implementation of monopoly, that is, the state monopoly (1862), mukataa was generally administered as partnerships under the responsibility of more than one tax collector. From the beginning of the 19th century, mukataa gradually lost its profitability and ceased to be a profitable business.

Keywords: İnöz, Kavak, Memlaha, Mukataa, Örü, Salt, Salt-maker Reaya.

Giriş

Tuz, insanoğlunun tarihi boyunca başta gıda olmak üzere çok çeşitli alanlarda kullandığı önemli bir tüketim maddesidir. Doğrudan doğruya halkın tükettiği bir besin maddesi olmasının yanı sıra, sanayi (debbağlık, bakırcılık), hayvancılık, balıkçılık ve besin maddelerinin korunması gibi çok geniş bir alanda kullanılırdı. Kullanım alanının çeşitliliği, tuza olan talebi doğal olarak artırmaktadır. Bu sebeple tuzun elde edilmesi, depolanması, taşınması ve satışı hem önemli bir ticari faaliyetin konusu hem de devletin üzerinde hassasiyetle durduğu bir tüketim maddesi olmuştur.

Sahip olduğu iklim ve coğrafi şartları nedeniyle Osmanlı her dönemde önemli tuz imalatçısı bir devlet olmuştur. İmparatorluğun çok çeşitli bölgelerinde tuz üretim merkezleri yani memlahalar (tuzla) bulunuyordu. Bunların bir kısmı deniz ve göl kenarlarında bir kısmı da yer altı tuz madeni şeklindeydi.

Osmanlı Devleti'nin hem kıyılarında hem de iç kısımlarında yer alan tuzlaların coğrafi dağılımını kanunnamelere dayanarak inceleyen Ahmet Cihan, yasal düzenlemelerin bulunduğu toplam 56 kanunnamenin yüzde kırk sekizinin Rumeli, yüzde otuz ikisinin Anadolu tuz üretim alanları ile ilgili olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Rumeli'de bulunan tuzlaların çoğunluğu verimlilik düzeyi yüksek deniz tuzlaları niteliğindedi (Cihan, 2003, s. 99-105; Erim, 2003, s. 220).

Osmanlı Devleti'nin en önemli tuzlaları Kıbrıs, Becin (Menteşe Livası), Batnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatazla, Enez, Gümölcine, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı, Avlonya, Delvine, Ahyolu, Tekfurköy, Koçhisar Gölü, Hacıbektaş, Divriği, İzvornik, Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Raguza'da bulunanlardı (Güçer 1963, s. 1).

Tuz üretimi ve ticareti çok geniş bir kitleye istihdam imkânı sağlarken aynı zamanda büyük bir sermaye ve yatırım alanına da temel teşkil ederdi. Bu itibarla devletin malî yapısı içerisinde özellikle klasik dönemde bir gelir kalemi olarak çok önemli bir yere sahipti. Akarsular, madenler, göller, denizler devlet malı sayıldıklarından tuzlaların mülkiyeti de devlete aitti. Dolayısıyla buralarda üretilen tuz devletin malı sayılmakta idi (Demirtaş, 2010, s. 24). Tuzlaların gelirleri daha devletin ilk dönemlerinden itibaren birer mukataa olarak düzenlenmiş ve çoğunlukla ya padişah haslarının ya da yüksek

görevlilerin dirliklerinin gelir kalemleri arasında yer almıştır. Belgelere yansıyan şekliyle tuzla mukataaları “cesim (büyük) mukataalar” arasında kabul edilmiştir.

İyi bilindiği üzere mukataa gelirleri merkezi hazinenin en önemli gelir kaynakları arasında olup süreç içerisinde iltizam, malikâne veya emanet gibi çeşitli yöntemler ile idare edilmiştir (Çakır, 2003). Kısaca vurgulamak gerekirse, emanet yöntemi mukataanın devlet tarafından atanan bir emin tarafından yürürlükteki kanunlara uygun olarak yönetilmesi usulüdür. İltizam ise mukataanın müzayedeye çıkartılarak açık artırma usulüyle taliplerine belirli bir bedel karşılığı işletme ve tahsilat hakkının belirli süreliğine devri olarak ifade edilebilir. Malikâne-iltizam yöntemi de işletme süresinin mültezime yıllık bedele ilave olarak, yıllık belirli ödemeler karşılığında, mültezime kayd-ı hayat şartıyla ömür boyu verilmesi şeklindeydi. Bu son iki usulde mültezim mali bakımdan özerk olup, işletme masraflarını kendisi karşıladı. Devlet bu aşamada mültezimin sorumluluğunu yerine getirmesi için gerekli ortamı sağlamakla birlikte, denetim görevini de kadı, nazır veya tuz eminleri vasıtasıyla sağladı (Kasım, 2016, s. 10).

Devlet, tuzlaların mülkiyetine sahip olmasının yanı sıra üretim için gerekli bütün alet, edevat ve malzemeler ile işletme binaları ve tuz depolanan ambarların da tek sahibiydi. Bunların bakım, onarım ve cari giderleri devlet tarafından karşılanırdı (Kasım, 2016, s. 9).

Klasik dönemde tuz üretim alanları kanunen maden hükmünde olup madenlere yönelik kural ve kaidelere tabiydi (BOA, MAD. nr. 7575, s. 25). Genel itibarıyla ifade edecek olursak her tuzla ekonomik bir ünite (mukataa) kabul edilir ve her mukataanın da bir faaliyet alanı belirlenirdi. Tuz üretim, muhafaza ve ticaretinin yapıldığı bu faaliyet alanına “örü” adı verilmekteydi. Örü olarak belirlenen faaliyet alanında başka tuzlaların tuzunun satışı yasaktı. Ancak herhangi bir tuzlanın mahsulü, kötü hava şartlarının etkisiyle örüsünün ihtiyacını karşılamayacak kadar azalmışsa, hükümetin onayı ile civar örünün tuzlasının mahsulü söz konusu tuzlanın örüsünde satılabilirdi (Demirtaş, 2010, s. 25). Örü olarak belirlenen alan genellikle yakın kaza ve nahiyelerden oluşurdu. Devletin resmi kayıtlarına bakıldığında, tuzlaların işletilmesi sürecinde en önemli konuyu, örü dâhilinde yabancı tuzların satışının yasaklanmasına ait şikâyetler oluşturmaktadır.

Biz bu çalışma ile özelde Trakya, genel olarak ise Balkan ekonomisi tarihine bir katkı sunmayı amaçlarken aynı zamanda Edirne ve İstanbul’un hinterlandı sayılabilecek bir bölgede yer alan İnöz ve Kavak memlahalarının işleyiş nizamı ve ekonomik değeri hakkında çoğunluğu arşiv vesikaları üzerinden ortaya çıkan bilgileri ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Ayrıca bu çalışma ile Osmanlı merkezi hazinesinin en önemli gelir kaynağı olan mukataa gelirlerinin yapısı hakkında, söz konusu memlaha özelinden örnekler vererek, Osmanlı malî tarihine de küçük bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataasının Mali Durumu

Belgelerde söz konusu mukataa cesime-i miriyyeden yani büyük mukataalardan sayılmış ve “Mukataa-i Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Tevabiiha” veya “Mukataa-i Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Anbar-ı Silivri ve Malkara ve

Keşan ve Arabacıyan-ı Göl-ı Eceabad Haymane ve Evlad-ı Haymane ve Beytü'l-Mal ve Tevabiiha" şeklinde ifade edilmiştir (BOA. C.ML. nr. 219/9094; BOA, KK).

Kayıttan da anlaşılacağı üzere mukataanın gelirleri yalnızca memlaha gelirlerinden kaynaklanmıyordu. İyi bilindiği üzere "tevbiiha" ifadesi birden çok mukataanın ana mukataaya tabi olduğunu yani bir mukataalar grubunu ifade etmektedir. Kayıtlarda kısaca İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası olarak sık sık kullanılsa da muhasebe defterlerinde genellikle yukarıdaki uzun ismiyle zikredilirdi. Nitekim mukataanın gelirleri, ana gelir kaynağı olan tuz üretiminin yanı sıra, Gelibolu İskeleyi pençik resmi, mirasçısı bulunmayan göçebelerin mallarının satışından elde edilen gelirler ile mukataa dâhilinde bulunan ambarların gelirlerini de kapsıyordu. Fakat arşiv belgelerinde, özellikle mukataa satış kayıtlarında, mukataanın gelirlerinin tuz hasılatından elde edildiğinin vurgulanması, söz konusu gelirlerin ehemmiyetsiz olduğunu düşündürmektedir (BOA. AE.SMST.III. nr. 208/16365).

Daha önce ifade edildiği üzere memlahalar önemli gelir kalemleri arasında sayıldığından ilk dönemlerden itibaren yüksek rütbeli devlet görevlileri ya da hanedan mensuplarının gelirleri arasında sayılmakta ve mukataa şeklinde iltizama verilerek idare edilmekteydi. İnöz ve Kavak Memlaha mukataası ile bağlı mukataaları İnöz kadısı denetler ve bir nazır da ona yardımcı olurdu (BOA. D.BMK. nr. 22448). İnöz ve Kavak memlahasına ait ilk bilgilerimiz 1519 tarihli Gelibolu Mufassal Tahrir Defteri'nde kayıtlıdır. Deftere göre mukataa Padişah hasları içerisinde olup, yıllık 500.000 akçe gelire sahipti (75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009, s. 79) 1666 tarihli bir muhasebe defterine göre İnöz ve Kavak memlahası Avlonya Kalemine bağlı bir mukataa durumundaydı (Demiryürek, 2019, s. 198). İltizam usulünün farklı bir biçimi olarak 1695 tarihinden itibaren başlayan malikâne uygulaması ile memlahanın genellikle Edirne'de oturan bir emini bulunur ve mukataanın işlerini denetler, idare ederdi (BOA. İE. ML. nr. 35/3416). Mukataanın emini olanlar örü dâhilinde olmak şartıyla istedikleri yerde oturabilirlerdi (BOA. AE.SAMD.III.nr. 212/20526). Malikâne usulünde mültezimlerin açık artırma için kıstas aldıkları en önemli veri, hazineye ödenecek olan yıllık vergi miktarıydı. İnöz ve Kavak memlaha mukataasının 17. yüzyılın ikinci yarısında hazineye ödenen yıllık vergi rakamı (mal) 1.801.502 akçe, 1679-80 de ise 1.901.502 akçe olarak belirlenmişti (Demiryürek, 2019, s. 198). Malikâne sahibinin yıllık, devlete ödediği bu miktar, malikânecinin mukataadan elde ettiği gelirin yaklaşık %10'u ile %80'ini oluştururdu (Genç, 2000, s. 118). Bu rakamlar göz önüne alındığında söz konusu mukataanın yıllık brüt geliri tahminen 2.500.000 akçe dolaylarında gerçekleşmekteydi. Nitekim 1695-1697 yılları arasında İmparatorluk genelinde yapılan malikâne satışlarını inceleyen bir araştırmaya göre hazineye intikal eden senelik vergi geliri (mal) tuzlalar açısından 6,5 milyon akçe dolayında gerçekleşmiş olduğu göz önüne alınırsa, mukataanın senelik vergi geliri malikâne olarak satışı yapılan tuzlaların yaklaşık 1/3'nü oluşturmaktadır (Özvar, 2003, s. 80).

18. yüzyılın başlarında mukataanın yeterli geliri elde edemediğinden zarar ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle giderek yaygınlaşan kaçakçılık faaliyetleri memlahanın tuz satışlarını olumsuz etkilemişti. Giderek mukataa kârlı bir yatırım olmaktan çıkmış ve talibi çıkmadığından emanet yöntemi ile yönetilmeye başlanmıştı. Hatta o kadar ki söz

konusu eminler bile taahhüt ettikleri meblağları temin edemiyorlardı. Mesela Ekim 1712’de mukataaya Asnaki adlı bir mültezim 1.901.502 akçe yıllık vergi (mal) ve 3320 kuruş muaccele karşılığında talip olmuştu. Fakat yukarıda zikrettiğimiz nedenlerden dolayı Asnaki üç yılsonunda hazineye 3.629.775 akçe borçlanmıştı (BOA. İE. ML. nr. 74/6995). Aynı tarihler malikâne sahiplerinin yeterli faydayı sağlayamadıkları gerekçesiyle imparatorluk genelinde malikâne satışlarının lağvedildiği döneme tekabül etmektedir. Fakat kısa bir süre sonra tekrar malikâne satışlarına başlandı ve eski sahiplerinin muaccele miktarının yarısını hazineye peşin yatırmak şartıyla mukataalarını deruhte etmelerine izin verildi (Genç, 2000, s. 113). Bu şartlar altında mültezim Asnaki hazineye sunduğu teklifte dokuz sene içerisinde borcunu ödeyebileceğini ve 1129/1716-17 senesinden itibaren mukataanın iltizamına talip olduğunu bildirdi. Hazine verdiği cevapta; söz konusu mukataanın “gelirinin yalnızca tuzdan” elde edildiğini, birkaç senedir tuz satışının yapılamamasından dolayı kimsenin talip olmadığını, bu nedenle birkaç yıldır emanet yöntemi ile idare edildiğini belirterek mukataanın hem gelirinin artması hem de tuzcu reayanın refahının sağlanması açısından teklife olumlu karşılık verdi (BOA. D.AVG. nr. 2447).

Mukataanın gelirleri oldukça yüklü bir meblağa ulaştığından genellikle iltizamı birden fazla kişi üzerine almış ve işletmiştir. 1584’te memlaha Mustafa ile Hüseyin Çavuş’un, 1 Ramazan 1009/6 Mart 1601 tarihli bir mahkeme sicil kaydına göre ise Abraham ve Yakup adlı iki kişinin uhdesinde bulunuyordu (Aras, 2019, s. 303) 1766 tarihinde Darphane Nazırı Rafet İsmail Bey ortakları ile birlikte mukataayı malikâne olarak deruhte etmişti (BOA. AE.SMST.III. nr. 208/16365). 1205/1790 senesinde mevlayı izâmdan Seyyid Mehmed’e 2.000.272 akçe mal ve 19.568,5 kuruş (2.348.220 akçe) muaccele ile malikâne satışı yapılmıştı (BOA. MAD.7. nr. 575, s. 10 ve 14). Yine 1808 senesinde mukataa Çukadar Abdülfettah Ağa, Mehmet Arif Bey ve Mabeynci İbrahim Bey tarafından idare edilmekteydi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 85).

1797 tarihinden itibaren alınan bir karar ile faiz (kar) miktarı 10 kise akçeden (500.000 akçe) fazla olan sahipsiz mukataaların İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından idare olunacağına dair karar verildi. 3 Z 1210/9 Haziran 1796 tarihli bir ahkâm kaydına göre mukataayı uhdesinde bulunduran Seyyid Mehmed Efendi öldüğünden mukataa söz konusu hazine tarafından zabtedilmiş ve verilen karara istinaden “Memlaha-i İnöz ve Kavak ve Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Tevabii” mukataasının tamamı ile mukataaya bağlı Sultan Gölü (Hasha-i memlaha-i Gölha) mukataasının yarı hissesi mal ve kalemiyesi hariç bir seneliğine 20.500 kuruş bedel ile iltizama verilmişti (BOA. C.ML. nr. 619/25502; BOA. MAD. nr. 7575, s. 23). Bir süre sonra mukataa tekrar Darphane-i Âmire’ye bağlanmış ve daha sonra buradan da ayrılarak malikâne olarak yine aynı şartlar ile seneliği 24.000 kuruştan yedi seneliğine toplam 168.000 kuruşa müzayedeye çıkarılmıştır (BOA. TS.MA.e. nr. 1265/83; BOA. D.BŞM. nr. 42568).

Tanzimat’ın ilanı ile Sadrazam Fuad Paşa’nın maliye alanında yaptığı düzenlemeler kapsamında 1862 de yayınlanan bir kararname ile diğer bazı maddeler ile tuz gelirleri de inhisar altına alındı. Söz konusu kararname ile iltizam yöntemine son verilerek idaresi Nafia Nezaretî’ne bırakıldı. İdarenin şekil ve esasları 9 N 1278/10 Mart 1862’de yayınlanan Tuz Nizamnamesi ile belirlendi. Böylece tuz üretim alanlarının idaresi, tuz üretimi, depolanması ve satışı bir düzene konularak Rusumat İdaresi tarafından

uygulanmasına karar verildi. Yeni düzenleme ile yüzyıllardır süren “örü usulü” de kaldırılmış oldu (Kasım, 2016, s. 9).

Mukataanın nasıl işletildiği konusunda özel bir masraf defterindeki kayıtlar oldukça ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Bu deftere göre 3 Haziran 1795 tarihinde İnöz ve Kavak ve Tevabii Mukataası Edirne’deki Sultan Bayezid Vakfı kâtibi El Hac İsmail Efendi’nin uhdesinde bulunuyordu. İsmail Efendi Edirne’deki görevinden dolayı İnöz Tuzlası mukataa işlerini Abdurrahim Efendi adlı birisi eliyle yürütmekteydi. İsmail Bey mukataanın çeşitli gelir kalemlerini alt mültezimlere iltizama vererek işletiyordu. Mesela Edirne, Dimetoka ve Ortaköy’de bulunan tuz mahzenlerinin işletme hakkını 1206/1791-92 ve 1207/1792-93 seneleri için senelik 2.000 kuruş bedel ile Lazaraki oğlu Dimitrakî’ye iltizama vermişti. Aynı şekilde mukataaya bağlı olan “Pençik-i İskele-i Gelibolu ve Tevabii” mukataasını 250 kuruş ve Gelibolu tuz mahzenlerinden satılan tuzlardan alınan resm-i miri vergisini senelik 750 kuruş bedel ile maktuan Gelibolu Voyvodası Mustafa Ağa’ya iltizama vermişti. İltizam şartnamesine göre Mustafa Ağa beytü’l-mal ve bive gelirlerinin 10.000 kuruşu aşan kısmını İsmail Efendi’ye teslim edecek ve Gelibolu kazası dışına tuz satmayacaktı (BOA, D.M.d. nr. 37046, s. 22, (3 B 1207/14 Şubat 1793). 16. yüzyılın ikinci yarısına ait (1660) bir arşiv kaynağı üzerine yapılan araştırmaya göre gelirleri doğrudan doğruya merkezi hazineye bağlı olan ve mukataa şeklinde işletilen 16 tuzlanın toplam geliri 11.414.055 akçe olarak tespit edilmişti (Demiryürek, 2019, s. 198). Araştırmamızın konusunu teşkil eden İnöz ve Kavak Tuzlasının hazineye teslim edilmesi gereken bedeli (mal) 1672’de 1.801.502 akçe, 1679’da ise 1.901.502 akçeye ulaşmıştı (BOA, D.AVG, 24459, s. 11-12). 1741 tarihli muhasebe icmal defterine göre İnöz ve Kavak Memlaha mukataasının geliri 1.725.323 akçeydi. Bu gelirin 821.200 akçesi ocaklık ve çeşitli vazifelere ayrılmış hazineye gönderilen irsaliye geliri ise 943.620 akçe olmuştu (BOA. MAD. nr. 840, s. 8).

Yıllar	Senelik Gelir	Kaynak
1519	500.000	75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C.I, Ankara 2009, s. 79.
H.992/1584-1585	500.000	D.BMK.d. nr. 22448.
H.1075-1078 1665-1668	1.801.548	K.Arslanboğa, M.1665-1668/H.1075-1078 Tarihleri Arasında Bir Malî Yıla Ait Osmanlı Bütçesi, Finans Politik&Ekonomik Yorumlar 2013, C.50, S.586, s. 84; D.AVG. nr. 24459.
H.1091/1679-80	1.901.502	D.AVG. nr. 24459.
H.1140/1728-29	1.702.502	AE.SAMD.III. nr. 212/20526.
1153/1741-42	1.725.323	MAD. nr. 840, s. 8; D.BŞM.d. nr. 1567.
H.1170/1757-58	1.701.502	C.ML. nr. 395/16171; C. DRB. nr. 64/3172.
H.1189/1775-76	1.801.502	BOA. AE. SABH.I. nr. 139/9332.
H.1205/1790-91	2.000.272	AE.SSLM.III. nr. 205/12167.
H.1207/1793-94	2.034.275	MAD. nr. 7575, s.14.
H.1278/1861-62	1.000.000	A.M.26/83.

Tablo 1: İnöz ve Kavak Memlaha Mukataasının Senelik Mal Miktarları (Akçe)

İnöz ve Kavak memlahası gelirlerinden bazı yerlere ödemeler yapılması kanun gereğiydi. Bunların bazıları ocaklık şeklinde ve aynı olarak verilirken bazı masraflara da nakdî ödemelerde bulunulurdu.

Memlaha gelirlerinden İnöz Kalesi'ndeki 50 topçu askerinin senelik 95.580 akçe (BOA. AE. SMHD. I. nr. 178/13814;) ve Bender Kalesi'ndeki 82 askerinin senelik 7.295 kuruş mevacic ödemeleri mukataadan ocaklık olarak ödeniyordu (BOA. D.BŞM. nr. 3972). Kefe Kalesi'ndeki askerlerin mevacic ödemeleri de buradan ödenirdi. Nitekim 1182/1768-69 da 2643 kuruş ödeme yapılmıştı (BOA. AE. SABH.I. nr. 142/9545). İnöz ve Kavak memlahasından her yıl İstabl-ı Âmire'ye ait Edirne ve Hayrabolu otlaklarında bulunan deve ve mandaların her bir katarına birer muzur¹ tuz verilmesi kanun gereğiydi. Bu tuzların bedelleri memlaha eminlerinin borçlarına mahsup edilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 5). Ayrıca Edirne'deki Bahçe-i Hassa'da bulunan koyunların ihtiyacı için de her sene 300 muzur tuz verilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 25). Emekliliğe ayrılmış bazı askerîlerin ulufe ödemeleri de buradan karşılanırdı (BOA. İE. ML. nr. 65/6097). Memlaha örüsü içerisindeki cami, çeşme vs. altyapı hizmetleri gibi bazı yerlerin tamir ve inşa masrafları da memlaha gelirlerinden sağlanırdı (BOA. İE. MDN. nr. 1/73; BOA.AE.SABH.I. nr. 160/10700; BOA. AE. SABH.I. nr. 160/10700, BOA. AE. SABH.I. nr. 205/13679). Kırım giraylarının salyaneleri de buradan ödenirdi.

Ayrıca Edirne'deki Sultan Bayezid Vakfı için senelik 7500 akçelik 150 kile tuz ocaklık olarak tahsis edilmişti. Bu miktar tuz İnöz ve Yeniköy reayalarının yarı ispençe resimlerinin karşılığı olarak ayrılırdı (BOA. C.BLD.nr. 123/6119). İstanbul'daki Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı'nın masrafları da yine mukataa gelirlerinden karşılanırdı (BOA.AE.SMST.IV.nr. 2/165). Edirne'de sultanların av bahçelerinin hizmetinde (hadika-i hassa) bulunan 621 nefere verilen 2000 kile hınta (buğday) ile 250 kile mercimek bedeli olan 1.031 kuruş memlaha ocaklığı olarak her sene Edirne Bostancıbaşı'sına ödenirdi (BOA. AE.SABH.I. nr. 256/17213). Memlaha hizmetinde olan yük hayvanlarının masrafları da memlaha gelirinden karşılanırdı (BOA. C. ML. nr. 146/6198).

Teslimât Ödemeleri (Akçe)	
Gümölcine ve Drama mevacic ödemeleri	126.720
İnöz Kalesi Topçuları mevacic ödemeleri	95.579
Edirne Bostancı Ocağı neferlerine buğday ve mercimek bedeli	123.752
Fazla	11.451
Mahsubât Ödemeleri	
Sultan Han Gazi İmaretî	21.000

¹ Muzur: Bir ağırlık ölçüsü birimi. Tuz için Selanik'te 45 okkaya eşit 57,726 kg, Ahyolu'nda 90 okkaya eşit 115,452 kg idi (Yılmaz, 2010, s. 464).

Doğan, Osmanlı Tuz Üretimi, Ticareti ve Mali Önemine Dair Bir İnceleme: İnöz (Enez) ve Kavak Memlaha Mukataası

Gelibolu İskelesi masrafları	150.000
İnöz Memlahası tuz işçi ücretleri	57.450
Kavak Memlahası tuz işçi ücretleri	57.450
İpsala ile Dukakin arasındaki köprü tamiri	15.750
Kavak Memlahası beygir ve ulaşım ücretleri	2.175
İpsala ile Dukakin arasındaki yolların tamiri	1.125
İnöz Memlahası ocaklarının tamirat masrafları	28.894
Çeşme tamiri	750
İnöz Memlahası genel tamirat giderleri	57.650
Müslim Karyesi masrafları	3.690
İnöz ve Kavak bekçi ve kürekçi ücretleri	7.875
Kavak Memlahası genel tamir giderleri	5.213
Cisr-i Ergene'deki Gazi Murad Han İmaretı giderleri	1.125, 30 kile tuz
Edirne Sarayı tuz bedeli	846
Bolayır'daki Şehzade Süleyman Paşa İmaretı	27.000, 150 kile tuz bedeli 3.000 akçe
Vezâif Ödemeleri	
Duâguyân, Mütেকâidîn vs. ödemeleri	142.677

Tablo 2: Teslimât Ödemeleri (Akçe)

Mahsubât ve vezâif giderleri düşüldükten sonra geriye kalan miktar, nakit olarak merkezi hazineye gönderilirdi. Mukataanın mutad olan mahsubat ödemeleri içerisinde, tuz işçi ücretleri kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla seneler içerisinde değişiklik göstermiyordu. Bu da çalışanların sayılarında önemli bir değişiklik olmadığı anlamına gelmektedir. İnöz ve Kavak memlahalarında işçi ücretlerine ayrılan fon eşitti. Nitekim 1728 yılı muhasebesinde her iki memlahanın işçi ücretleri 57.450 akçe iken 1802 ve 1814 yılı muhasebe kayıtlarında da aynı kalmıştı (BOA. D.BŞM. nr. 1567; BOA. D.BŞM. İCH. Nr. 19330; BOA. D.AVG. nr. 24485). Bununla birlikte her bir tuzcu reayaya 30'ar kile tuz verilmek kanun gereğiydi (BOA.AE.SAMD.III. nr. 139/13504). 1095/1683-84 tarihinde İnöz ve Kavak memlaha mukataasının 1.901.502 akçe malının 1.050.000 akçesi irsaliye olarak hazineye 851.502 akçesi ise çeşitli imaretlerin masraflarına tahsis edilmişti (BOA. AE. SSÜL.II. nr. 30/2976).

Muhasebe defterlerindeki kayıtlar üç başlık altında toplanabilir. Bunlar, hazineye nakit ödemeler (irsaliye) ile çeşitli yerlerdeki askerlerin mevacic ödemelerini ifade eden (teslimât), Tuzlanın işletme masrafları, çeşitli yerlerin tamir ve inşa giderleri, bazı

mahallerin tuz bedelleri için ayrılan (mahsubât) ve bazı askerî mensupların emeklilik vs. aylıklarını ifade eden (vezâif) ödemeleriydi.

1814/15 yılı mukataanın muhasebe icmal defterine göre teslimat ödemeleri 1.497.980 akçe, mahsubat ödemeleri 441.993 akçe ve vezâif(vazife/görev) ödemeleri ise 155.262 akçe olarak gerçekleşmişti. Aşağıdaki tabloda 1230/ 1814-15 yılı muhasebe kaydına göre yapılan ödemeler gösterilmiştir (BOA. C.ML. nr. 219/9094).

Bunların yanı sıra İstanbul'daki Sultan Mehmed Han İmaretî Vakfı'na, Edirne Sultan Bayezid İmaretî'ne, Edirne ve Keşan kışlaklarında yetiştirilen mîrî deve ve koyunlara, tuz ve tuz bedeli ocaklık olarak ödeniyordu. Genel bir fikir vermesi açısından İnöz ve Kavak Memlahası'ndan yapılan ödemeler ve bunların toplam ödemelere oranı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İhracat Alanı	Kuruş	%
Bazı kişilerin vazifeleri	1.155	6,65
Bazı kişilerin tuz bedelleri	3.918	22,56
Bazı yerlerin ocaklık ödemeleri	1.568,5	9,03
Teslim-i Hazine	10.721,5	61,74
Toplam	17.363	100

Tablo 3: İnöz ve Kavak ve Tevabii Memlaha Mukataasının İhracat Alanları (1802) (BOA. MAD. nr, 7575, s. 58).

Tablodan da açıkça anlaşılacağı üzere mukataa gelirinin en önemli kısmı hazineye ödenen irsaliyeydi. Bu miktar toplam ödemeler içerisinde 2/3'lük bir kısmı oluşturuyordu.

1862 de Tuz Nizamnamesi'nin yayınlanıp, tuzlaların inhisar (devlet tekeli) altına alınması sırasında mukataa beş yıllığına Mustafa Sabri ve Abdülkerim Bey adlı iki mültezimin idaresindeydi. Haziran 1859 ile Mart 1862 tarihleri arasındaki süre olan 2 sene 9 ay için 1.000.000 kuruş bedel verilmişti. Mukataaya İnöz, Kavak ve Müsellim Gölü tuzlaları dâhildi (BOA.A.M.nr.26/83). Bu tarihlerde yaşanan bazı hadiseler de mukataanın inhisar altına alınmasını kolaylaştırmıştı. Nitekim Tanzimat sonrasında çeşitli Avrupa devletleri ile yapılan ticaret anlaşmaları kapsamında, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapılmaya başlanması ve bu itibarla da örü içerisinde yabancı tüccarların serbestçe tuz alıp satması, mültezimleri zarara uğratarak işlerini yürütemez hale getirmeye başlamıştı. Nitekim 1850'den sonra mukataayı idaresine alan mültezimler zarara uğradıklarını öne sürerek, iltizam sözleşmelerini fesih yoluna gitmişlerdi (BOA.A.MKT.UM.nr.108/80; BOA.ŞD.nr.552/8; BOA.A.MKT.UM.nr.190/64).

İNöz ve Kavak Memlahası, devlet tekeline (inhisar) alındığı sırada kârlı olmaktan çıkmış bir durumda idi. Ayrıca ürettiği tuz, örü içerisinde ihtiyacı karşılamadığından, başta Foça olmak üzere yurt içi ve dışından tuz ithal ediliyordu. Bunların bedelinin mültezimler tarafından ödenmesi gerektiğinden, mukataanın masraflarının çok büyük bölümünü söz konusu tuz bedelleri oluşturuyordu. İnhisar öncesi son beş yıllık mukataa muhasebesine bakıldığında, gelir 4.898.647 kuruş, gider ise 3.927.553 kuruş olmuştu

(BOA.ŞD.nr.552/8). Buna göre yıllık ortalama gelir 194.108 kuruş olarak gerçekleşmişti. Aşağıdaki tabloda mukataanın beş yıllık muhasebesi gösterilmiştir.

Gelirler	Kuruş
Evreşe Memlahası gelirleri	264.038
İnöz Memlahası gelirleri	55.529
İnöz mahzeni	187.823
Tekirdağ mahzeni	253.813
Gelibolu mahzeni	12.659
Silivri mahzeni	174.116
Müslim Gölü Memlahası	23.112
Toplam	971.093
Beş senelik gelir toplamı	4.898.647
Giderler	
Tuz bedeli	2.350.145
Dâhili masraf olan tuz bedeli	760.000
Mahalli masraflar	436.139
Memur maaşları	349.526
Beygir masrafları	31.743
Beş senelik masraf toplamı	3.927.553

Tablo 4: 1270/1853-54 ile 1274/1857-58 seneleri muhasebesi

2. Mukataa Çalışanları ve Bazı Meseleler

İnöz ve Kavak Memlahası oldukça geniş bir alanın tuz ihtiyacını karşılamaktaydı (Özey, 2002, s. 32). Memlahanın ticaret alanı (örüsü) şu kaza ve nahiyeleri kapsıyordu: Gelibolu, Şehirköy, İncelik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan (BOA, C.ML. nr. 89/4056; BOA, C.ML. nr. 395/1617; BOA, MAD. nr. 7575, s.34; BOA, AE.SSLM.III. nr. 205/12167).

İnöz ve Kavak Memlahasının ilk kuruluş tarihinden itibaren 720 ocağı* bulunuyordu. 1766 tarihli deftere göre memlahaya İnöz'den 485 Yenice köyünden ise 6 tuzcu reaya kayıtlıydı (BOA, KK, nr. 2927, s. 22; BOA, TK. GM. nr. 2505). Osmanlı idari ve mali mevzuatında, tuzlalarda deniz suyunu tuz üretim alanlarına salan kanallara bakan, buharlaşma havuzlarında tuz elde eden, bu tuzları ambarlara taşıyan, gerektiği zaman tuzlanın aslî ve tali tesisatını tamir eden kimselere "tuzcu" ya da "tuzcu reaya" denilmekteydi (Güçer, 1963, s. 101). Bu reayanın vazifeleri ise zamanında tuz ocaklarını tamir etmek, kış mevsiminde nöbetleşe bekleyerek yaz günlerinde tuzların suyunu kontrol edip temizlemek, göllerde kanallar açarak tuzlalara su akıtmak ve tuzun

toplanma zamanında toplayıp arabalar ile gerekli yerlere taşımaktı (BOA. MAD. nr. 7575. s. 78).

Tuzcularla ilgili tutulan kayıtlar tetkik edildikten sonra devlet tuzlarında çalışanlar, ödemekle mükellef oldukları avârız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyye adındaki vergilerden muaf tutulmuşlardır. Belgelerde bu husus “mefrûzu’l - kalem ve maktu’u’l - kadem min külli’l - vücuh serbestiyet üzere olmak” şeklinde ifade edilmiştir. Tuzcu reaya savaş hizmeti, oğullarının yeniçeri ocağına alınması, haberci, kale ve köprü yapım ve tamiri, kürekçilik, sürgün, salgun vergisi vs. gibi hizmetlerin dışında bırakılmışlardır. Bekâr erkeklere, dul kadınlara ve alım gücü zayıf reaya uygulama dışı bırakılmıştır (Yıldırım, 2014, s. 1177-1178). Söz konusu vergilerden muafiyet, diğer reaya üzerinde zaman zaman anlaşmazlık konusu oluşturur hatta aynı ya da yakın çevrede vazife sahibi olan devlet görevlilerinin de müdahalesine maruz kalınırdı. Tahrir defterlerine tuzcu olarak kaydedilen reayanın çocukları da aynı statüye (raiyyet oğlu raiyyet) sahipti. Yani tuzculuk babadan oğula geçen kalıcı bir statüydü. Böylece devlet bu iş kolunda kalifiye emek gücünü temin etmiş olurdu.

İnöz, başta Edirne ve İstanbul’un askerî ve iktisadî ihtiyaçlarının temininde önemli bir liman olması yanı sıra, her iki kentin önemli vakıf gelirlerinin de olduğu bir yerleşim birimiydi. Özellikle Edirne’de bulunan Sultan Bayezid Vakfı’na ait İnöz’de birçok arazi bulunmakta ve buralarda vakıf reayası statüsü altında kasaba içerisinde oturan halk hizmet görmekteydi. Tuzcu reaya da tuzla hizmetinde bulunmadığı zamanlarda söz konusu vakıf arazisinde ziraat faaliyeti ile meşgul olurlardı. Elde ettikleri ürünün öşrü ile bağ bostan ve sair resimleri ile ispençe resimlerini vakıf voyvodasına öderlerdi. Olağan uygulama, bu vergilerin memlaha emini tarafından toplanıp vakıf voyvodasına teslimi şeklindeydi. Bunun dışındaki niza ve ahz-ı habs ve sulb-ı sıyanet gibi tuzcu reayayı ilgilendiren tüm meseleler memlaha eminleri ile kadı vasıtasıyla çözümlenmesi kanun gereği idi (BOA. C. ML. nr. 256/10569; BOA. TK. GM. nr. 2505). Fakat zaman zaman bu hususu dikkate almayan vakıf idarecileri tıpkı tuzcu reaya gibi serbestiyet hakkı olan Yundcu, Küreci ve Hergeleci reaya da olduğu gibi fazla gelir elde etmek için tuzcu reayasını da kanuna aykırı vergilemeye kalkar ve memlaha eminlerinin sorumluluk alanlarına müdahale ederlerdi (BOA. KK. nr. 2927). Bu durum daha sonra vakıf ile memlahanın idaresinin aynı kişiye verilmesi uygulaması ile daha da karmaşık bir hal almış ve vakıf reyası ile tuzcu reaya birbirinden ayırdedilmez olmuştu. Kazaya çeşitli nedenlerle dışarıdan gelerek yerleşen nüfus da bu sorunu daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştü. Tüm bu meselelerin çözüme kavuşturulması ve bir kurala bağlanması için sık sık tahrirler yapılması gereği ortaya çıkmıştı.

Memlahaya, tuzcu reaya olarak kaydedilenler buldukları mahalli terk edemezlerdi. Fakat tuzcu reayanın terk-i diyar etmesi alışılmış bir durum olup sık sık memlahada yeterli iş gücü sıkıntısı veya nitelikli eleman eksikliği ortaya çıkarırdı. Böyle durumlarda köy ileri gelenleri yerlerine iş bilmez vasıfsız kişileri istihdam ederler ve bu yüzden iş görülemez olurdu. Bu sebeple firar edenlerin gittikleri yerlerde avarız hanesine kayıtlı değiller ise buldukları yerlerden eski yerlerine getirilmeleri için ilgili kazaların kadılarına emirler giderdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 26, 34). Mesela Kavak memlahasında tuz üretimi için Kavak Köyü halkından 65 kişi istihdam edilmiş fakat söz konusu köylüler başka yerlere giderek yerlerine iş bilmez bir miktar kişiyi bırakarak memlahada tuz

üretimini sekteye uğratmışlardı. Defter kayıtları incelendiğinde Kavak'ın Gazi Süleyman Paşa mahallesinden 24, Karye-i Şah mahallesinden 8 ve Selim Bedrettin mahallesinden 34 nefer tuzcu olarak kaydedildiği anlaşılmıştı.

Kayıtlara göre 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında reayanın kaçtığı bölge Gelibolu, Çanakkale tarafıydı. Nitekim bu dönemde Gelibolu Lâpseki, Çardak, Eceabad, Şehirköy gibi civar kazalar tuzcu reayanın firar ettiği yerlerdi. Bazen reayanın memlahayı yağmaladığı da olurdu. Nitekim Eceabad nahiyesinde bulunan gölden elde edilen tuz, nahiyehalkı tarafından yağma edilmiş ve İnöz memlaha emini zararının tazmin edilmesi için şikâyette bulunmuştu (BOA. MAD. nr. 7575, s. 50). Anlaşılan o ki tuzcu reaya memlahada çalışmak yerine daha fazla gelir elde etmek gayesiyle başka işlerle uğraşmayı yeğliyor ve yerlerine de iş bilmez kimseleri bırakıyorlardı.

Mahalle	Tuzcu Reaya
Hisariçi	12
Aya Kiryaki	102
Aya Nikola	46
Alagosa	61 (1 Müslüman)
Eksaret	62
Hristoz	64
Karloba	49
İşkiş	13
Aya Vilaş	36
Hartuman	40
Toplam	485

Tablo 5: İnöz Kazası Tuzcu Reayası (1766)

Tuz üreten reaya ile birlikte önemli bir kesim de tuz tüccarları idi. Tuz tüccarları, havaların tuz nakliyatına elverişli olduğu mevsimlerde münferiden veya toplu olarak tuzlara uğrar, yerleşmiş kurallara uygun olarak belli şartlar ve narhlarla tuzu satın alırlardı (Güçer, 1963, s. 28). Tuzla veya giriş iskelelerinden tuz alan tüccarlar, civarda bulunan örülere sapmadan tuzlanın kendi örsü dâhilinde tuzunu satmak mecburiyetinde idiler. Aksi bir davranışta bulunan tüccar yakalandığında tuzu ve hayvanı müsadere edilir, kendilerine de çeşitli cezalar verilirdi. Tuzlada üretilen tuzun taşınmasında da genellikle civar mahallerin efradından yararlanılır ve bunun karşılığında belirli bir ücret ödendiği gibi bazı vergilerden de muafiyet sağlanırdı.

Daha önce de ifade edildiği üzere örü sınırları içerisinde mukataanın tuzu dışında herhangi bir yerin tuzunun satışı yasaktı. Örü dâhilindeki tuz mahzenlerinde yeterli tuz bulunduğu sürece bu durum geçerliydi. Buna rağmen yoğun bir kaçakçılık mevcuttu. İltizam sahiplerinin en fazla şikâyet ettikleri konu bu idi. Zira çeşitli sebeplerle karadan veya deniz yolu ile gizlice tuz getirtilip satılırdı. Özellikle deniz yolu ile tuz taşıyan gemiler gizlice örü dâhilindeki halktan tuz satın alır veya karadan arabalar ile tüccarlara veya halka tuz satarlardı. Bu tür harekette bulunanların gemilerine ve arabalarına el konulur ve sahipleri de hapsedilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 22). Bazı durumlarda belirli bir vergi

karşılığında dışarıdan tuz getirilmesine izin verilirdi. Nitekim örü dâhilinde yeterli tuz bulunmadığında her kilesinden 7 sağ akçe resm alınarak satışına izin verilmişti (BOA.İE.ML.nr.35/3416). Örü dâhilinde ucuz fiyat ile tuz satışı da yasaktı. Yaygın bir uygulama olarak örü sınırları içindeki kazaların ayan, çiftlik ve mandıra sahipleri veya bazı köy halkı Akdeniz'den gemiler ile tuz getirip gizlice örü içerisinde tuz satarlardı (BOA. MAD. nr. 7575, s. 33). Gümülcine, Ahyolu ve İnöz arasında bu sıkça yaşanırdı. Bu faaliyeti gerçekleştiren arabacılara Edirne ustaları göz yumarlardı. Memlahanın kendi örüsü dışına müdahale etmemeleri yönünde Edirne Bostancıbaşısına sıkça emirler gönderilirdi (BOA. MAD. nr. 7575, s. 40). Özellikle deniz kenarında ve komşu memlahanın örüsü sınırında olan Mekri ve Ferecik bu tür kaçakçılığın yoğun olduğu merkezlerdi. Bu faaliyete zaman zaman mukataa idarecilerinin de karıştığı olurdu. Nitekim İnöz memlahası emini, Mekri'den bazı kimselerle anlaşarak kaza içerisinde mahzenler kurmuş, kendi örüsü içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan tuzları ucuz fiyat ile satarak Gümülcine memlahasını zarara uğrattığından şikâyet konusu olmuştu (BOA, AE.SMHD.I. nr. 221/17552).

Örüye dâhil kazalarda mîrî tuz depoları bulunur ve özel şahıslarca işletilirdi (BOA. C.ML. nr. nr. 173/7344). Tuz mahzeni işleticileri ile mukataa sahipleri arasında da sorunlar çıkardı. Mesela 4 Şubat 1793 tarihli bir kayda göre Gelibolu tuz mahzeni işleticisi Paşa Mustafa Ağa gemilerle getirilen tuzu balıkçı esnafına sattığını ve bunun 954 kile olduğunu iddia ederken mukataanın mültezimi 1479 kile sattığını öne sürmüş ve dava konusu olmuştu (BOA. D.M. d. nr. 37046, s. 22). Örü dâhilinde hüdâ-yı nâbit (kendiliğinden) hâsıl olan tuzlar ile başka mahallerden alınan tuzlar karadan deve ve arabalar ile Edirne'deki ekmekçi, bakkal vs. gibi esnafa ucuz fiyat ile satılırdı. Bu durum mukataanın gelirlerine zarar verdiği için, bu tür hareketlere tevessül edenlerin gemilerine el konur ve suçlular kalebentlik cezasına çarptırılırdı. Aynı şekilde Şehirköy kazasında da birtakım kimseler gemilerden gizlice tuz alarak mahzen ve bakkallara tevzi edildiğinden şikâyet konusu olmuştu (BOA, AE.SSLM.III.205/12167).

Yukarıda kısaca izah ettiğimiz tuzcu reayanın genel durumu, zaman içerisinde iç ve dış etkenler ile değişikliğe uğraması ve reayanın bunlara verdiği çeşitli tepkiler yanında çoğunluğu mukataanın idari işleyişinden kaynaklanan bir takım daha başka sorunlar da mevcuttu. Nitekim mukataanın iltizama verilme usulünde yapılan bazı değişiklikler tuzcu reayayı ve mukataa gelirlerini olumsuz etkiliyordu. Daha önce ifade edildiği üzere kazada Harem-i Şerife'nin Mukataası'na bağlı Sultan Bayazid'in (I. Bayezid) Edirne'deki cami ve hayratlarına bağlı mukataaların reayası, İnöz'de bulunan tuzcu, çakırcı ve korucu reayası ile karıştırılmaya başlanmıştı. Bunun temel nedeni bir süredir söz konusu vakıf mukataası ile İnöz Memlaha Mukataası'nın aynı mültezime ihale ediliyor olmasıydı. Böylece tuz emini olanlar iki mali kurumu birbirinden ayıramadıklarından vakıf reayalarını taciz ediyorlardı (BOA. TK. GM. nr. 2505). Buna ilave olarak iltizamı alan mültezimler de aynı durumu yaşadıklarından, mültezimler arasında da problemler çıkmaktaydı. Tuzcu reayası, kazadaki vakıf arazilerinde yetiştirdikleri mahsullerin vergilerini vakıf voyvodasına verirler ve diğer hususlardaki meseleler serbestiyet gereğince memlaha emini tarafından hal yoluna konulurdu. Bu hususu bildiren beratlar da tuzcu reayasına eda edilirdi. Fakat kazada bulunan I. Bayezid'a ait Voyvodalık ve Dalyanha-i İnöz Mukataası voyvodası bu hususları dikkate almaksızın tuzcu reayasını kanuna aykırı olarak

vergilendirmeye ve serbestiyet haklarını ihlale tevessül ederdi. Bu durum memlahanın atıl kalmasına ve eminler arasında tartışmalara sebebiyet verirdi. Sonuçta vakfa ait aşar, bağ ve bostan gibi vergiler de memlaha eminleri vasıtasıyla vakıf voyvodasına teslim edilmesi ve reayanın birbirinden tefrik edilmesi için merkezden bir memur gönderilerek eskiden beri vakıf reayası olanlar ile daha sonra yerleşenleri tespit etmek amacıyla önce 1766 (BOA. TK. GM. nr. 2505) ve 1781'de (BOA. TK. GM. nr. 2519) sorunların devam etmesi üzerine 18 Mart 1801'de yeniden bir tahrir yapılmıştı (BOA. TK. GM. nr. 2519).

Mukataanın iltizam şartları içerisinde örü sınırları içerisinde olan kazalardan elde edilen beytülmal-ı âmme ve hassa, bive, kaçgun, vârissiz ölen haymanelerin (göçebe) malları gibi çeşitli gelir kaynakları bulunuyordu. Bu gelirlere bölgedeki vakıf idarecileri veya başka mukataa mültezimleri tarafından el konulmaya çalışıldığı ve şikâyet konusu olduğu görülmektedir (BOA. MAD. nr. 7575, s. 10). Vergi konusundaki anlaşmazlıklar yalnızca yerel idareciler arasında değil tuzla ile merkez kaza ahalisi arasında da meydana gelirdi.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere, yukarıda ifade edilen vakfın idarecileri ile memlaha mültezimleri arasındaki problemler, 18. yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştı. Kaza içerisindeki güç mücadelesinin bir yansıması olarak her iki mukataanın kontrol edilmesi önemli bir mesele haline aldı. Bu hususta vakıf reayası teşvik edilerek mukataa idarecilerine karşı tavır almaları sağlanıyordu. Nitekim 1789 tarihli bir hüküm kaydına göre vakıf voyvodası Mehmet'in yerine, reaya kendilerince güvenilir ve dürüst bir kişi olan Ebubekir Efendi'nin vakfa voyvoda tayin edilmesini istemiş, yapılan incelemede Ebubekir Efendi'nin mütegalibeden olduğu anlaşılmış ve böyle sefer zamanlarında bu tür uygunsuz işlere meydan verilmemesi hakkında İnöz kadısına emir gönderilmişti (BOA. MAD. nr. 7575, s. 2).

Anlaşmazlık konularından birisi de memlahada çalışan işçilerin ücretlerinin nakden değil aynî olarak ödenmesi meselesiydi. Nitekim Memlaha Emni Seyyid Mehmed'in Divan-ı Hümayun'a sunduğu bir şikâyet dilekçesinde, memlaha çalışanları hakları olan tuzun bedellerinin fiyat-ı miri üzerinden kendilerine ödenmesine rağmen, reayanın tuzun bedelini değil aynî olarak verilmesini talep ettiklerini ifade etmişti (BOA. MAD.nr. 7575, s. 14). Devlet bu durumda mukataa şartnamesine uyulması yönünde emirler göndermişti. Bir başka belgede ise Kavak Tuzlası'nın işçileri belirlenen ücreti kabul etmeyerek nakl-i baha, yemeklik vs. gibi adlar altında ayrıca tuz talep etmişler, ilave olarak da ücretlerimiz karşılığı olarak nakit değil tuz isteriz diyerek, memlahada üretilen tuzun kalitelisini kendilerine ayırarak kalitesiz tuzu memlahaya bırakmak suretiyle mukataayı zarara uğratmışlardı (BOA. İE. ML. nr. 74/6965). Memlaha da çalışanların ücretlerini nakden istememelerinin bir sebebi de kayıtlardan anlaşıldığı üzere, ücretlerin piyasa şartlarının çok gerisinde kalmış olmasıydı. Zira muhasebe kayıtlarına göre yüz yıllık bir süre zarfında işçilere ödenen ücretlerde herhangi bir değişiklik olmamıştı (BOA. D.BŞM. nr. 1567; BOA. D.BŞM. İCH. Nr. 19330; BOA. D.AVG. nr. 24485).

Mukataa gelirlerini olumsuz etkileyen bir diğer unsur da bölgede meydana gelen güvenlik, iklim ve çevre sorunlarıydı. Zaman zaman ortaya çıkan eşkıya takımı İnöz memlahasına ve iskelesine giden yol üzerindeki tüccarlara saldırırlardı (BOA. SMHD.I. nr. 119/8608). Özellikle Dağlı İsyanları (1792-1815) döneminde kaza ve çevresi büyük

tahribata uğramış ve halk yöreyi terk etmek zorunda kalmıştı. Meriç Nehri ve kollarının aşırı yağışlar nedeniyle taşıp memlaha sahasına zarar vermesi de sık yaşanan bir durumdu. Nitekim 13 S 1182/29 Haziran 1768 tarihli bir kayda göre Meriç Nehri aşırı yağmurlar nedeniyle taşmış ve tuzlaya 2633 kuruşluk bir zarar vermişti (BOA. C.NF. nr. 38/1865). Bu gibi durumlarda memlaha emini masrafları karşılar, gücü yetmediğinde ise halktan ve civar yöneticilerden yardıma da başvururdu (BOA. C. ML. nr. 189/7836). Meriç Nehri'nin taşarak memlahayı işlemez hale getirmesi, 19. yüzyılın ortalarına doğru daha büyük problemlerin ve masrafların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Memlahaya komşu olan Müslim köyü, memlaha inşasına uygun bulunarak hem burada memlaha inşası hem de İnöz memlahasının zarar gören mahzenlerinin tamiri için gerekli işçilerin tedariki ile ücretlerinin karşılanmasına çalışılmıştı (BOA. İ.DH, 75/3741; Gümüşsoy, 2015, s. 631-651).

Mukataayı zarara uğratan bir başka mesele de ilgili ilgisiz kişilerin bir şekilde elde ettikleri ve vazife adı altında ödenen ücretleriydi. 19 Ş 1229/6 Ağustos 1814 tarihli bir belgeye göre Memlaha-i İnöz Mukataası Edirne Bostancıbaşı Mehmet Ağa'nın oğulları olan Abdülkadir Bey ile Said Bey'in malikâne uhdelerinde bulunmaktaydı. Mukataanın mal miktarı 17.460 kuruş idi. Fakat mukataanın eskiden beri vere geldiği vazife/görev ödemeleri asıl mal miktarını geçmişti. Bu duruma sebep olarak bazı kişilerin çeşitli yollarla berat elde etmesi ve bu kişilerin sayısının giderek artmasıydı. Aslında mukataa şartnamesine göre yeni vezaif (vazife/görev) kadrosu ancak mahlûl durumunda mümkündü. Ayrıca bu ödemelerin çoğu tayin edilen tuzun nakdi bedeliydi. Fakat birçok hak sahibi, bedeli değil tuzu istemekte ve bunu da bir şekilde beratlarına yazdırmayı başarırlardı. Bunun üzerine bu durumun önlenmesi ve hak sahiplerinin miri fiyat ile sene sonunda beratlarını ibraz ederek nakdi bedelini almalarının sağlanması emredilmişti (BOA. C.ML.nr.368/15125).

3- Tuz Tüketim Yerleri

Memlahada üretilen tuzun büyük kısmı örüsü olan mahallerde, balık dalyanlarında ve bakkal esnafı tarafından kullanılırdı. Bunlara her yıl 500'er kile tuz piyasa fiyatı üzerinden satılır, başka yerlerden tuz alıp satmaları yasaklanırdı (BOA. MAD. nr, 7575, s. 55). 2 B 1134/18 Nisan 1722 tarihinde İnöz Memlahası'ndan senede 10.000 kile tuz üretilmişti (BOA.AE.SAMD.III.nr. 139/13504). Her sene salyane olarak Kavak Memlahası'ndan 25.000 akçe (250 müzur) tuz karşılığı verilmekteydi (75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519), 2009, s. 148).

Satılıp Derviş Ağa ve Bey Efendi'ye teslim	9221
Tuzla mahzenine konulan	7186
Lovi'ye? Verilen	4920
Çanaklık için verilen 1300 müzur	4433
Edirne Sarayına 330 müzur	110
Edirne Sultan Bayezid imaretine	150

Uzunköprü imaretine 30 müzur	10
Koru Ağasına	50
Toplam	22.079

Tablo 6: 9 Temmuz 1794 tarihli kayda göre tuzladan hâsıl olan tuz (kile)

(BOA. D.M.d. nr. 37050, s. 2).

Memlahadan elde edilen tuzun yeterli ve zamanında ilgili yerlere ulaştırılmaması da önemli sorunlardan biriydi. Üretilen tuzlar örü içerisindeki kazalara karadan arabalar ve develer ile Edirne'ye ise genellikle Meriç Nehri yoluyla Lefke veya Lefkene tabir edilen küçük tekneler ile taşınırdı (BOA.MAD.nr.7575, s. 74, 87). Bu yol Meriç'in taşımacılığa uygun dönemlerinde kullanılırdı. Söz konusu gemilerin sahipleri devlet tarafından belirlenmiş navlun ücreti üzerinden bu hizmeti gerçekleştirirlerdi. Bu ücret kile başına 32 paraydı. Gemi esnafı bu ücretin piyasa şartları altında yeterli gelmediğini öne sürerek sık sık fazla ücret talep etmekte ve bu durum Edirne'de halkın yeterli tuz bulamamasına neden olurdu.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli alanlarda kullanılan tuz stratejik bir madde olarak üretim, dağıtım, depolama ve tüketim aşamalarında daima devletin sıkı kontrolü altında tutulmuştur. Ayrıca yüksek gelir getiren ekonomik bir ünite olarak mukataa şeklinde örgütlenmiş ve iltizama verilmiştir. İmparatorluk genelinde her tuzlanın kendisine ait "örü" denilen bir istihsal ve ticaret alanı oluşturulmuş ve buralara dışarıdan her türlü müdahaleler önlenmeye çalışılmıştır. İnöz ve Kavak Memlaha Mukataası için de Gelibolu, Şehirköy, İncecik, İpsala, Keşan, Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu, Ereğli, Silivri, Vize, Tire, Çorlu, Bergos, Pınarhisar, Baba-i Atik, Havass-ı Mahmutpaşa, Cısr-i Ergene, Nefs-i Edirne ve bağlı nahiyeleri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Kırkkilise, Tatarpazarı, İnöz, Kavak, Saray ve Çırpan kasabalarını içerisinde alan geniş bir örü alanı oluşturulmuştur. Söz konusu mukataaya çeşitli avarız vergilerinden muafiyet sağlanarak "Tuzcu Reaya" adıyla işçiler istihdam edilmiştir. Bunların ücretleri mukataa gelirlerinden aynî fakat çoğunlukla nakdî olarak ödenmiştir. Bu ödemelerin incelememiz süresince hiç değişmediği ve bu sebeple tuzcu reayanın tuzlasını terk etme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Tuzlanın bulunduğu mevki Edirne'nin çok yakınında olması hasebiyle, öncelikle bu kentin ihtiyacının giderilmesine öncelik verilmiş ve idareciler de genelde bu şehirden mukataayı idare etmişlerdir. Mukataa, geliri itibarıyla cesim (büyük) mukataalardan sayıldığından, birçok masraf kaynağının finansmanında kullanılmıştır. Bunlar muhasebe defterlerinde irsaliye, teslimat ve ihracat başlıkları ile kaydedilmiştir. Bunların en önemli kısmını hazineye ödenen irsaliye ödemeleri teşkil etmiştir. İnhisar yani devlet tekeli uygulamasına kadar (1862) mukataa genellikle birden fazla mültezimin uhdesinde olduğu ortaklıklar şeklinde idare edilmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren mukataa giderek karlılığını kaybetmiş ve karlı bir işletme olmaktan çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri (AE.)

I.Abdülhamid (AE.SABH.I.). 160/10700; 142/9545; 205/13679; 256/17213.

III. Ahmed (AE.SAMD.III.). 139/13504; 212/20526.

I.Mahmud (AE. SMHD.I.). 119/8608; 221/17552; 178/13814.

II.Süleyman (AE. SSÜL.II.). 30/2976.

III. Mustafa (AE.SMST.III.). 208/16365.

III. Selim (AE. SSLM.III.). 205/12167.

IV.Mustafa (AE.SMST.IV.). 2/165.

Cevdet Tasnifi

Belediye (C. BLD.). 123/6119.

Maliye (C.ML.). 368/15125; 53/2485; 47153; 189/7836; 173/7344; 256/10569; 89/4056;
395/1617; 219/9094; 146/6198; 619/25502.

Nafia (C. NF.). 38/1865.

İbnülemin Tasnifi

İrade Dâhiliye (İ.DH.). 75/3741.

Hariciye (İE.HR.). 13/1262.

Maden (İE.MDN.). 1/73.

Maliye (İE.ML.). 74/6965; 35/3416; 72/6746; 65/6097; 115/10881; 74/6995.

Sadaret Müteferrik Evrakı (A. M.). 26/83.

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM.). 190/64;108/80

Şurayı Devlet (ŞD.). 552/8;

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe (D.BŞM.). 1567; 3972; 42568.

Avlonya Gümrüğü (D.AVG.). 24485; 24459; 2447.

Başmukataa Kalemî (D.BMK.). 22448.

İrâd-ı Cedid Hazinesi (D.BŞM. İCH.). 19330.

D.M.Defterleri (D.M.d.). 37050; 37046.

Kamil Kepeci Tasnifi (KK). 2927; 3200.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD). 840; 7575.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK. GM.). 2505; 2519.

Topkapı sarayı Arşivi Evrakı (TS.MA.e.). 1265/83.

Basılı Kaynaklar

- 75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519). (2009). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, C.I.
- Aras, D. (2019). 16. YY. 1541 No'lu Rodosçuk (Tekirdağ) Şeriye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne.
- Cihan, A. (2003). Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü. *Türk Dünyası Araştırmaları*. S.147, 99-105.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı'da Mukataa Sistemi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Demirtaş, M. (2010). Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 23-28.
- Demiryürek, M. (2019). XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Mukataat-ı Emlah. *Üçüncü Türk İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2*. İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları. 195-207.
- Ergenç, Ö. (Ağustos 1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Bellekten*. C. LII. S. 203, 501-533.
- Ergenç, Ö. (2012). *Şehir, Toplum, Devlet (Osmanlı Tarihi Yazıları)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 257-290.
- Erim, N. (2003). 18. Yüzyılda Erzurum Tuzlaları: Osmanlı Tüketim Malları Tarihine Bir Katkı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 21, 219-229.
- Genç, M. (2000). Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güçer, L. (1963). XV. – XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı. *İFM*. C.XXI. 97-143.
- Gümüşsoy, E. (2015). On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Meriç. *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*. (Batmaz, Ş. ve Tok, Ö. haz.). Kayseri: Osman Gazi Üniversitesi Yayınları. Kayseri. 631-651.
- İvecan, R. (2012). Tanzimat'ın İlanından Kıbrıs'ta İngiliz İdaresinin Tesisine Kadar Tuzla Memlahası. *Histories of Ottoman Larnaca*. (Balta, E., Stavrides, T., Theocharides.) İstanbul. 397-419.
- Kasım, E. (2016). *Tuz Nizamnamesi Çerçevesinde 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Tuzlaların İdaresi ve İşletilmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.
- Kasım, E. (2016). 1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C 3. S.7, 2-30.
- Özey, R. (2002). 19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*. S. 6, 1-36.
- Özvar, E. (2003). Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, F. (2014). 15 ve 16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. V. 9/4, 1169-1183.
- Yılmaz, F. (2010). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.